

СЕКЦІЯ 1

СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

СФЕРА ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

SPHERE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AS A SOCIAL SYSTEM

Фізична культура як соціальна система в статті розглядається на наступних рівнях: 1) як взаємодія індивідів на основі різноманітних мотивів свого фізичного і духовного вдосконалення; 2) як групова взаємодія на основі схожих потреб і інтересів фізичного і духовного розвитку, досягнення необхідного особового і групового результату такого розвитку і вдосконалення; 3) як ієрархія соціальних позицій (статусів) і соціальних функцій (ролей), які займають і виконують осіб в утвореній ними сукупності організацій і установ, створених для забезпечення комплексу потреб свого фізичного і духовного відтворення; 4) як сукупність норм і цінностей, що визначають загальну структурність, функціональність і зміст зв'язків індивідів і соціальних груп в цій системі. Перший рівень системи фізичної культури пов'язаний з поняттям «Соціальний елемент», другий – з поняттям «Соціальна група», третій – з поняттям «Соціальна організація» (соціальний інститут) як компонент системи, четвертий, – з поняттям «підсистема» як сукупність матеріальних і духовних надіндивідуальних культурних утворень інтеграційного характеру в системі.

Ключові слова: система, соціальна система, фізична культура, спорт, сфера фізичної культури та спорту.

Физическая культура как социальная система в статье рассматривается на следующих уровнях: 1) как взаимодействие индивидов на основе разнообразных мотивов своего физического и духовного совершенствования; 2) как групповое взаимодействие на основе схожих потребностей и интересов физического и духовного развития, достижения необходимого личного и группового результата такого развития и совершенствования; 3) как иерархия социальных позиций (статусов) и социальных функций (ролей), которые занимают и выполняют лиц в образованной ими совокупности организаций и учреждений, созданных для обеспечения комплекса потребностей своего физического и духовного

воспроизводства; 4) как совокупность норм и ценностей, определяющих общую структурность, функциональность и содержание связей индивидов и социальных групп в этой системе. Первый уровень системы физической культуры связан с понятием «Социальный элемент», второй – с понятием «Социальная группа», третий – с понятием «Социальная организация» (социальный институт) как компонент системы, четвертый – с понятием «подсистема» как совокупность материальных и духовных надиндивидуальных культурных образований интегративного характера в системе.

Ключевые слова: система, социальная система, физическая культура, спорт, сфера физической культуры и спорта.

Physical culture as a social system in the article is considered at the following levels: 1) as the interaction of individuals on the basis of various motives of their physical and spiritual perfection; 2) as a group interaction based on similar needs and interests of physical and spiritual development, achieving the necessary personal and group result of such development and improvement; 3) as a hierarchy of social positions (statuses) and social functions (roles) that are occupied and performed by individuals in the set of organizations and institutions created by them to provide a set of needs for their physical and spiritual reproduction; 4) as a set of norms and values that determine the overall structure, functionality and content of the links between individuals and social groups in this system. The first level of the system of physical culture is connected with the notion "Social element", the second with the notion "Social group", the third with the concept "Social organization" (social institution) as a component of the system, the fourth with the concept of "subsystem" as a set of material and spiritual individual cultural structures of an integrative nature in the system.

Key words: system, social system, physical culture, sport, sphere of physical culture and sports.

УДК 316:303

Власова Н.Ф.

аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

Соціально-економічний розвиток держави і сформована соціокультурна ситуація ставлять суспільство перед необхідністю підвищення духовного і фізичного потенціалу підростаючого покоління. Сьогодні, напевно, важко вказати або виділити якусь соціальне явище, рівнозначний в нашій свідомості феномена культури. З ним пов'язує багато, а головне – здійснення в практичній діяльності загальної стратегії (програма) гармонійний розвиток і перетворення суті людина. Однією зі складо-

вих компонентів загальної культури є фізична культура і спорт. Фізична культура і спорт-органічна частина загальнолюдської культури, явища суспільства, її особлива самостійна галузь і сфера.

Найбільш послідовно системний підхід у соціології був розроблений О. Контом, Г. Спенсером, Е. Дюркгеймом, Т. Парсонсом. Соціологічний аналіз фізичної культури у загальному вигляді здійснювали І. Биховський, Н. Кулінко, виходячи з різних соціокультурних середо-

вищ Р. Брукер, Д. Макдональд, проявів контекстуальну обумовленості і варіативності поведінки як фізкультурників і спортсменів, так і споживачі спорту як рекреаційний феномен (С. Гріндорфер). У роботах П. Донеллі розкриваються підходи до дослідження форм і причин соціальної нерівності в спорті. Тендерні відносини в спорті розбирається в статті Е. Томлінсон і А. Йорганчі. А. Яннакіс і С. Гріндорфер аргументують важливість прикладного характеру соціології спорту. Складність мотиваційного комплексу, який спонукає людей до участі в фізкультурно-спортивних практиках розкривається в роботах С. Кувшинникова, Т. Лисицької, Ю. Николаєв.

У сучасних умовах глобалізації громадських процесів вивчення сфери фізичної культури і спорту набуває не лише теоретичного, але і практичного значення. Вагомий внесок в розробку цієї проблематики внесли зарубіжні автори: Р. Бойл, Ф. Козенс, П. Макінтош, А. Натан, Г. Ріссі, Ф. Стампф та ін.; серед авторів можна також назвати М. П. Безрукова, О.А. Мільштейна, М. Л. Мітрофанова, Н.И. Пономарьова, А.Л. Попова, А.Ц. Пупи, Ю.А. Фомина та ін.

Окремі елементи фізичної культури і спорту у науковій літературі розглядаються Н.І. Пономарьовим, Ю.А. Фоміним, Л.А. Зеленовим, Ю.А. Лебедевим, В. І. Столяровим, та ін. [16, с. 5–7; 23, с. 53–58; 7, с. 48–50]

Проте цілісного підходу щодо дослідження сфери фізичної культури і спорту як соціальної системи виходячи з соціологічного бачення не так багато. Це буде і виступати метою статті.

Розгляд фізичної культури і спорту як соціальної системи вимагає визначення суті системного підходу і його основних категорій: «системний аналіз», «система» і «соціальна система». Методологічною основою системного підходу є орієнтація на цілісне і усебічне дослідження об'єкту, компоненти і елементи якого вивчаються не ізольовано, а в їх діалектичній єдності, цілісності. Він проявляється в системному аналізі, який має наступні аспекти, : – системно-компонентний, такий, що дає загальну інформацію про систему, що вивчається, в її статичі; – системно-структурний, який дозволяє визначити способи взаємозв'язку, взаємодії тих, що утворюють систему елементів, описати склад і будову системи; – системно-функціональний, спрямований на дослідження функціонування системи; – системно-інтеграційний, який розкриває чинники системності і забезпечення якісної специфіки системи; – системно-комунікативний, характеризуючий зв'язки системи, що вивчається, з іншими системами соціального і природного порядку; – системно-історичний, який розкриває історичні етапи розвитку в часі (динаміку) системи, що вивча-

ється [22, с. 610–611]. Основною категорією теорії систем, що лежить в основі системного аналізу, є категорія «система», під якою розуміється «сукупність елементів, що знаходяться в стосунках і зв'язках один з одним і що утворюють певну цілісність, єдність». З неї витікає поняття «Соціальна система» як «складноорганізоване, впорядковане ціле, що включає окремих індивідів і соціальні спільності, об'єднані різноманітними зв'язками і стосунками, специфічно соціальними за своєю природою» [2, с. 177; 1, с. 31–54].

Система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, що утворюють певну єдність і доцільність. При цьому система має властивості, відсутніми у складових її елементів. У складних системах «... ціле більше, ніж сума частин ... в тому важливому прагматичному сенсі, що за заданими властивостями частин і їх взаємодій не можна правильним чином отримати висновки про властивості системи в цілому» [6]. Особлива увага приділяється соціальній системі, яка може бути розглянута як класифікаційний рівень складної системи. Звернемося до визначення соціальної системи, даним Н. Луманом. «Під соціальною системою слід розуміти смислове взаємозв'язок соціальних дій, які орієнтуються один на одного і відмежовують себе від навколишнього середовища не належать їм дій» [10]. Згідно В. Парето, умови існування соціальної системи в даний час і в даному місці полягають в наступному: по-перше, це зовнішні природні умови, ґрунт, клімат, флора і фауна і т. д. ; по-друге, це умови, зовнішні по відношенню до даного суспільства в даний час, не природного характеру; по-третє, це внутрішні елементи системи, серед яких основними є «опаді» або виражаються ними «почуття», «похідні», тенденції, інтереси, здатність до міркування, до спостереження, стан знань і т. д.» [25]. До загальних системоутворюючим рис соціальних систем можна віднести наступне: стійкість людського співтовариства, накопичення і передача знання і наявність в них співіснування самих різних елементів, які взаємодоповнюють один одного і протиборчих між собою. До особливих ознак соціальних систем відносяться: відкритість; складність; здатність до самовідтворення, саморегулювання, самоорганізації і самоврядування; здатність і прагнення до цілеутворенню, тобто формування цілей усередині системи; адаптивність, здатність протистояти ентропійних (руйнує систему) тенденціям, «викликам» зовнішнього середовища; варіативність окремих елементів, параметрів системи і схоластичність її поведінки в цілому; багатоваріантність розвитку в тих чи інших соціально-економічних ситуаціях; наявність соціальної пам'яті; поліструктурності і багатофункціональності; можливість одночасного існування

(протікання) різновалентних тенденцій і процесів (організації та дезорганізації; інтеграції та дезінтеграції; стабілізації і дестабілізації) [18]. Даний перелік ознак має спрямованість на вказівку сталості життєздатності соціальної системи, її непорушності і вічності. Але історія має свідчення іншого порядку, коли практично безслідно зникали цілі цивілізації. Таким чином, будь-яка соціальна система, крім розвиваючих ознак, несе в собі і своє заперечення, питання в тому, як воно, як його відстежити і не дати перерости цього заперечення в тенденцію на знищення. Розрізняють такі види соціальних систем: соціальні групи; соціальні інститути; системи соціального контролю; соціальні організації. [19]. Слід підкреслити, що стійкі системи формуються тільки при одночасному процесі внутрішньої і зовнішньої співвіднесеності. Без цілеспрямованої зовнішньої підтримки система буде нефункціональна або розпадеться. Наступний момент, що характеризує умови існування системи, – це її внутрішня диференціація як спосіб і умова подальшого існування. Н. Луман називає це не більше як повторенням системоутворенням, але вже всередині системи. В даному випадку системи ускладнюються і всередині них відбувається ще один процес, процес «ієрархізації», коли виникають підсистеми, здатні створювати свої підсистеми як засіб самозбереження в навколишньому середовищі. Така ієрархізація забезпечує життєздатність системи. Для повного та вичерпного пізнання соціальних систем можна відшукувати універсальні, а також властивості притаманні системам різної природи. Для визначення такого складного поняття, як система, необхідні вивчення та аналіз властивостей, властивих системі. Фізичну культуру як соціальну систему можна розглядати на наступних рівнях: 1) як взаємодія індивідів на основі різноманітних мотивів свого фізичного і духовного вдосконалення; 2) як групова взаємодія на основі схожих потреб і інтересів фізичного і духовного розвитку, досягнення необхідного особового і групового результату такого розвитку і вдосконалення; 3) як ієрархія соціальних позицій (статусів) і соціальних функцій (ролей), які займають і виконують осіб в утвореній ними сукупності організацій і установ, створених для забезпечення комплексу потреб свого фізичного і духовного відтворення; 4) як сукупність норм і цінностей, що визначають загальну структурність, функціональність і зміст зв'язків індивідів і соціальних груп в цій системі. Перший рівень системи фізичної культури пов'язаний з поняттям «Соціальний елемент», другий – з поняттям «Соціальна група», третій – з поняттям «Соціальна організація» (соціальний інститут) як компонент системи, четвертий, – з поняттям «підсистема» як сукупність матеріальних і

духовних надіндивідуальних культурних утворень інтеграційного характеру в системі.

Фізична культура і спорт мають усі характеристики соціальної системи: властивостями, якостями і принципами. До їх системних властивостей відносяться:

- структурність, що проявляється в стійкій сукупності зв'язків і стосунків між окремими індивідами, соціальними групами, соціальними інститутами, орієнтованими у своїй свідомості і поведінці на фізичне і духовне перетворення;

- функціональність, що проявляється в стійкому відтворенні структури, функціональних зв'язків, що становлять організацію соціальної системи.

Основною метою функціонування фізичної культури і спорту як системи є збереження, розвиток і вдосконалення фізичних, соціальних і духовних здібностей людини за допомогою фізкультурної діяльності. Основними завданнями тут є:

- адаптація – забезпечення здатності соціального суб'єкта пристосовуватися до вимог навколишнього і соціального середовища відносно його фізичних, соціальних і духовних здібностей; целєполагання – формулювання мети і мобілізація ресурсів для досягнення адаптаційних завдань; саморозвиток – забезпечення стійкого динамічного характеру фізичної культури і спорту за допомогою зміни застарілих елементів, станів і способів поведінки людей, їх норм і цінностей в області свого фізичного і духовного перетворення на сучасніші; інтеграція як забезпечення і підтримка внутрішньої єдності, впорядкованості в усіх елементах і компонентах системи – вироблення і передача від суб'єкта до суб'єкта необхідного комплексу практичних і наукових знань, загальних програм, засобів, методів, технології, видів діяльності, соціальних і духовних зразків індивідуальної і групової взаємодії у фізкультурній, спортивній і пов'язаних з нею видів соціокультурної діяльності;

- рівновага, або стабільність, що проявляється, з одного боку, в пристосуванні дій усіх соціальних елементів один до одного в області фізичного і духовного перетворення, гармонія їх інтересів у видах, формах і результатах фізкультурно-спортивної діяльності, фізкультурних традиціях, з іншої – в збалансованості і достатності засобів і цінностей, що утворюють єдину культурологічну базу фізичної культури і спорту;

- динаміка як процес кількісно-якісних змін в її елементах, компонентах і підсистемах під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Суб'єктом соціальної динаміки фізичної культури є окремі особи, соціальні групи, фізкультурно-спортивні організації і установи, а головним джерелом – їх інноваційні мислення, мотивація, енергія, дії в області вдосконален-

ня своєї фізичної і духовної природи, створення умов і способів цього вдосконалення;

– цілісність – форма існування фізичної культури і спорту, що забезпечує функціонування властивих їм структурних елементів і компонентів, видів і способів діяльності, ролей і статусів особи і соціальних груп, спрямованих на фізичне і духовне вдосконалення суспільства.

Системні властивості фізичної культури і спорту обумовлюють їх системні якості. До них відносяться:

- організація – як впорядкований комплекс норм і правил цільового функціонування фізичної культури і спорту;

- ієрархія – як стійка розташована ролей і статусів, володіння певним спортивним результатом, фізкультурним або спортивним званням; займане місце і виконувана роль в спортивній групі, національній команді; роль фізкультурника, спортсмена, науковця, агітатора; організацій і установ в системі фізичного і духовного перетворення членів суспільства, основним принципом якого є підпорядкування нижчих елементів вищим в соціальній структурі;

- порядок, що проявляється, з одного боку, в стійкому комплексі нормативної і ієрархічної взаємодії елементів соціальної структури фізичної культури і спорту, з іншою, в соціальному контролі за виконанням встановленої (індивідуальний стиль і образ, суспільно необхідний стиль і образ і тому подібне) фізкультурної і спортивної поведінки і їх результатів.

Фізична культура і спорт як соціальна система функціонують на основі наступних принципів:

- універсальності – здібності до різнобічного розвитку, що охоплює усю сукупність соціальних спільностей і інститутів, різноманіття їх потреб і інтересів в справі фізичного і духовного саморозвитку за допомогою фізичних вправ і пов'язаних з ними видів діяльності,

- автономності – здібності існувати відносно самостійно за рахунок високого рівня самоорганізації;

- самозбереження – здібності до забезпечення стійкості своїх структурних елементів і їх функціональних зв'язків через саморегуляцію, що проявляється в здатності соціальних суб'єктів виявляти і забезпечувати потреби людей у фізичному і духовному перетворенні за допомогою фізичних вправ;

- відкритості, що проявляється, з одного боку, в різноманітті зв'язків соціальних суб'єктів з природними, географічними, кліматичними умовами життєдіяльності людей і корекції їх фізкультурно-орієнтованої поведінки з урахуванням цих чинників; з іншою, в постійному відтворенні інноваційних видів і способів фізичного і духовного вдосконалення особи і суспільства (фізичних вправ, видів спорту, інвентаря і устаткування, наукових і методичних

концепцій); з третьою – у видах, що інтенсивно проявляються, і формах комунікативної взаємодії між людьми і соціальними групами, організаціями і установами і тому подібне; з четвертою – у взаємопроникненні різних типів фізкультурних і спортивних моделей, створених на різних історичних етапах, в різних країнах, національно-етнічних, фізкультурно-спортивних групах і так далі.

Виходячи з методології поняття «соціальна система» відправним аспектом аналізу фізичної культури і спорту являє собою розгляд їх структури. Структурність як властивість фізичної культури підкреслюється і аналізується багатьма дослідниками. Проте серед них немає єдності в думці про те, що ж вона включає. Одні автори виділяють в ній систему потреб, здібностей, діяльності, стосунків і інститутів, що базується на розвитку фізичних якостей (Л.А. Зеленов, Ю.А. Лебедєв; Ю.В. Манько; В. І. Столяров) [7, с.48–50]. Інші включають в неї фізичне виховання, спорт, фізичну рекреацію, рухову реабілітацію (Б.В. Евстаф'єв, В. М. Видрін, Ю.М. Ніколаєв) [4, с. 24–27; 13, с. 2–10]. Треті виділяються в ній два напрями: професійне і непрофесійне (загальне), де до першого напряму відносять професійно-прикладну фізичну культуру і спорт, до другого – базову, гігієнічну, рекреативну, оздоровчо-реабілітаційну, оздоровчу і лікувальну фізичну культуру. На їх думку, фізична культура не включає спорт і він є самостійним явищем в житті суспільства. Звідси ж, на думку цих авторів, витікає правомірність поєднання термінів «фізична культура і спорт» (Л.П. Матвеев, Г. Я. Головних, Л.І. Лубишева) [12, с. 31–42; 11]. З такою точкою зору не згодна четверта група дослідників, оскільки аналіз взаємозв'язків, що склалися між спортом, фізичною культурою і іншими сферами культури суспільства показує, що діяльність змагання людей з метою оцінки їх підготовленості, здійснювана із залученням технічних пристроїв або інших засобів відноситься все ж до сфери фізичної культури. Це пов'язано з тим, що у видах спорту, в ході змагань оцінюються не продукти (предмети) людської діяльності, а здібності і уміння людини управляти технічними пристроями (мотоциклами, автомобілями і тому подібне). Основним критерієм виділення видів спорту є той момент, що ними може стати будь-який вид діяльності, якщо він оформлений як спортивне змагання і функціонує за законами спортивного вдосконалення. А це одна із сторін фізичної (тілесною) суті людини і це переконує в тому, що спорт входить в структуру фізичної культури, оскільки вона, як сукупність матеріальних і духовних цінностей, має ширший, ніж спорт, характер (І. Мергаутова, Ф. Іоachimсталер ; А.А. Гужаловський; В. А. Сутула) [21, с. 82–86]. П'ята група авто-

рів вважає, що центральним, системоутворюючим чинником, що об'єднує усі компоненти фізичної культури, є фізкультурна діяльність. Проте підкреслюється, що необхідно розрізняти організаційні форми – компоненти фізичної культури: фізичне виховання (освіта), спорт, фізична рекреація, рухова реабілітація, і специфічні для них види діяльності: фізкультурно-освітню, фізкультурно-спортивну, фізкультурно-рекреаційну, фізкультурно-реабілітаційну і їх результативну сторону, опрідмечуються у відповідних компонентах фізичної культури (В. М. Видрін, Ю.Ф. Курамшин, Ю.М. Николаєв) [5, с. 8–10].

Різноманіття поглядів дослідників на структуру і зміст фізичної культури обумовлене її складністю як соціального явища, прийняттям різних критеріїв аналізу її структури. Але передусім в них відсутній власне соціологічний аналіз структури фізичної культури, який повинен акцентувати увагу на те, що, по-перше, структура фізичної культури – це сукупність стійких зв'язків і стосунків між її компонентами і елементами, отже, самі ці зв'язки утворюють тільки соціальні суб'єкти: люди, що володіють певними соціально-демографічними (пів, вік, стан здоров'я, рівень фізичного розвитку і фізичної підготовленості, фізичні і рухові здібності і тому подібне) і соціально-статусними характеристиками (професія, соціальне положення, рівень освіти, рівень матеріального стану, національність і тому подібне). По-друге, стійкість зв'язків і стосунків, що утворюються між соціальними суб'єктами, виникає не випадково, а обумовлена потребами і інтересами цих суб'єктів. По-третє, потреби і інтереси соціальних суб'єктів, їх схожість (спільність, близькість) і задають предметну, змістовну спрямованість цих зв'язків – рухових, наукових, виховних, організаційних (управлінських), комунікативних і тому подібне. По-четверте, зростання потреб соціальних суб'єктів (біологічних, духовних, матеріальних) і задає рівневу структуру і функції фізичної культури як соціального явища і соціальної системи. В зв'язку з цим фізичну культуру, а, отже, і її структуру необхідно розглядати як певну реакцію соціального суб'єкта на необхідність задоволення своїх потреб і пов'язаних з ними інтересів раніше усього фізичного, а потім і соціального, духовного перетворення на основі усвідомлення цінності специфічного засобу їх задоволення – фізичних вправ (І.І. Сулейманов) [20, с. 12–16].

Фізична культура і спорт – це соціальна система, отже, для аналізу її структури важливо розглянути категорію «соціальна структура». У загальному вигляді вона є сукупністю відносно стійких зв'язків між елементами соціальної системи, що відбиває її істотні характеристики, фіксувальну властивість цьому

суспільству спосіб розподілу і кооперації праці, рівень розвитку продуктивних сил, виробничих і міжособових відносин [22, с. 610–611]. При розгляді структурності фізичної культури необхідно мати на увазі, що вона виникає і розвивається в соціальній структурі конкретного суспільства, що вже склалася. Потреба фізичного і духовного вдосконалення людей має природний (біологічних) і соціальний (культурний) аспекти. Природний аспект розкривається в необхідності для людини як біологічної істоти задоволення рухових потреб, що забезпечують життєві функції різних систем його організму. Соціальний її аспект розкривається і забезпечується на основі усвідомлення, порівняння і вироблення ціннісного відношення людей до тієї своєї частини, яка має кращий фізичний і духовний розвиток, а отже, і краще проявляє себе в системі міжособових, сімейних, виробничих, дозвілевих, учбових, комунікативних та ін. соціальних зв'язків в порівнянні з тим, хто має нижчий рівень такого розвитку. Саме соціальний аспект і задає структуру фізичної культури як соціальної системи на мікро-, мезо- і макрорівнях.

Мікроструктура фізичної культури і спорту – це сукупність функціональних зв'язків між окремими особами, об'єднаними усвідомленням необхідності свого фізичного і духовного перетворення за допомогою фізичних вправ на основі розуміння і оцінки їх властивостей в справі задоволення біологічних і соціальних потреб. Мікроструктура фізичної культури утворює і включає ряд базових, засадничих її елементів. До них відносяться: особа, соціальні групи, їх соціальні ролі і статуси, що утворюють стійке ціннісно-позитивне відношення до фізичних вправ і різних форм їх самоорганізації. Системоутворюючим елементом мікроструктури фізичної культури є особа, що має сукупність біологічних, соціальних, духовних властивостей і якостей, що дозволяють відтворювати духовні і практичні форми відношення до фізичних вправ. До біологічних властивостей і якостей особи в аспекті відтворення мікроструктури фізичної культури відносяться природно ці рухові, анатомо-фізіологічні, фізичні, статеві, вікові властивості людини, необхідні йому для забезпечення біологічної (тілесною) життєдіяльності. Соціальні властивості і якості особи проявляються в усвідомленні задоволення цілого ряду своїх соціогенних потреб і способів їх задоволення за допомогою фізичних вправ у міру виявлення і оцінки їх властивостей в процесі практичного застосування. До духовних відносяться такі форми стану свідомості і почуттів особи, як емоції, інтереси, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, цілі, тобто мотиви досягнення тих потреб, які найефективніше забезпечуються за допомогою цих вправ. В зв'язку з цим

особа, як базовий елемент структури фізичної культури, несе в собі духовно-практичний, активний початок відношення до фізичних вправ, яке вона може проявляти в індивідуальній і груповій формі. Індивідуально-особова форма активного відношення до них – є самоактивність суб'єкта, внутрішньо властивий йому комплекс самоочікувань в справі задоволення своїх потреб за допомогою цих вправ. Проявляти духовно-практичне відношення до фізичних вправ – означає узяти на себе, передусім, роль того, що займається цими вправами, придбати статус фізично культурній особі.

Особу в суспільстві відтворює своє відношення до фізичних вправ і передає його іншим особам, що утворює групову форму усвідомлення і забезпечення схожих потреб окремих осіб спільними зусиллями. Це і є соціальною основою виникнення різних соціальних груп – наступних елементів мікроструктури фізичної культури.

Соціальні групи в структурі фізичної культури – це сукупність осіб, що взаємодіють певним чином на основі схожості стосунків до фізичних вправ як цінності-засобу задоволення властивих ним потреб. Цим групам властиві загальні характерні ознаки:

- усвідомлення спільності мотивів активно-відношення до фізичних вправ;
- усвідомлення можливості їх реалізації спільними зусиллями і наявність у зв'язку з цим певних ролевих очікувань по відношенню один до одного;
- певний спосіб взаємодії;
- усвідомлення почуття приналежності, ідентичності, що виникає на основі перших трьох ознак. Усвідомлене відношення осіб до фізичних вправ включає наступні соціокультурні, історично такі, що склалися види прояву активності соціального суб'єкта: – фізично активне – заняття фізичними вправами; – організаційне – створення матеріальних і фінансових умов для їх забезпечення; – педагогічне – навчання фізичним вправам осіб, що знову входять, в систему цих стосунків; – науково-пізнавальне – виявлення і пізнання властивостей і якостей фізичних вправ, умов і закономірностей їх ефективного застосування; – управлінське – впорядкування, норматизація, цілеполагання, розподіл ролей і статусів соціальних суб'єктів, контроль для забезпечення ефективності діяльності; – комунікативно-просвітницьке – формування свідомості, мотивації, трансляція знань і умінь освоєння фізичних вправ як обов'язкового атрибуту суспільної свідомості і поведінки відносно цінностей і способів їх здійснення. Стан свідомості осіб відносно цінності фізичних вправ і види його активного прояву задають типи і види соціальних груп мікроструктури фізичної культури.

Перший тип груп мікроструктури – це фізкультурно-ролеві групи, які можна представити як об'єднання осіб на основі усвідомлення необхідності занять фізичними вправами для задоволення властивих їм схожих фізкультурних потреб і пов'язаних з ними інтересів і цілей, що проявляють фізично активне відношення до них. До цього типу відносяться наступні види:

- фізкультурно-рекреаційні групи, що використовують фізичні вправи для задоволення потреб у відпочинку, розвазі, відновленні витрачених в процесі праці, навчання, побутового самообслуговування фізичних, психічних і інтелектуальних сил;
- фізкультурно-оздоровчі, використовуючі фізичні вправи для задоволення потреб в збереженні і поліпшенні здоров'я, продовженні біологічного довіліття, у фізичному розвитку і підготовленості і тому подібне;
- фізкультурно-розвивальні, використовують фізичні вправи для задоволення потреб в загальному фізичному розвитку і підготовленості, розвитку фізичних і рухових якостей;
- фізкультурно-естетичні, використовуючі фізичні вправи для задоволення, передусім, потреб в естетизації зовнішності, розвитку і вдосконаленні певних м'язових груп, частин тіла, корекції фігури і тому подібне;
- фізкультурно-виробничі, використовуючі фізичні вправи для задоволення потреб в загальній і спеціальній фізичній і психічній підготовці відповідно до вимог професії, змісту і характеру праці, умов виробництва, і пов'язаних з ними потреб в післятрудоному відновленні;
- фізкультурно-військові, використовуючі фізичні вправи для задоволення потреб в загальній і спеціальній фізичній і психічній підготовці відповідно до вимог характеру і умов військової діяльності в цілому і її окремих видів (пологів військ, військових спеціальностей і тому подібне);
- фізкультурно-змагальні (фізкультурно-спортивні), використовуючі фізичні вправи в тренувальній і змаганні формах для задоволення комплексу потреб у фізичному, психічному розвитку і підготовленості, в соціальному просуванні, лідерстві, самоствердженні;
- професійно-змагальні (спортивні) групи, що займаються фізичними вправами для задоволення потреб, передусім, в самоствердженні, соціальному визнанні, матеріальному забезпеченні за допомогою досягнення високих рухових (спортивних) результатів;
- глядацькі групи (групи спортивних уболівальників), члени яких об'єднані чуттєво-емоційним відношенням до членів фізкультурно-змагальних і, більшою мірою, професійно-змагальних груп і їх спортивних результатів в конкретних видах фізичних вправ (спорту). Їх специфікою є сприйняття

цих досягнень в інтегрованому відношенні «уболівальників» до певного виду фізичних вправ (спорту) і його представників – спортсменів як носіїв спортивної честі різних соціальних груп: статевих, вікових, професійних, національно-територіальних та ін. елементів соціальної структури суспільства. У них по мірі прояву чуттєво-емоційних стосунків можна виділити «помірних уболівальників» і «уболівальників – фанатів», де для останніх їх видовищна активність в спортивних змаганнях є одним з сенсів і видів їх соціальної активності.

До другого типу соціальних груп відносяться професійно-ролеві групи – соціальні спільності, члени яких взаємодіють певним чином для задоволення потреб в організації, впорядкуванні, цілеспрямованому створенні і розвитку фізичних вправ, ефективних способів і умов їх здійснення. До цього типу соціальних груп відносяться:

- професійно-педагогічні групи, члени яких взаємодіють один з одним для забезпечення занять фізичними вправами різної спрямованості: учителі і викладачі фізичної культури, тренери, інструктори лікувально-реабілітаційної спрямованості, інструктори по туризму і так далі;

- потенційно-професійні педагогічні групи, члени яких придбавають професійні знання і уміння для ролі педагога, тренера, учителя, управлінця і тому подібне в області фізичної культури: молодь, що вчиться і студентська;

- професійно-управлінські групи, члени яких взаємодіють один з одним на основі задоволення фізкультурних потреб особи і суспільства організованим, інституціональним способом. Це керівники і рядові працівники (менеджери) окремих фізкультурно-спортивних і управлінських організацій, групи суддів по видах спорту і так далі;

- професійно-виробничі групи, члени яких взаємодіють для створення матеріальних умов занять фізичними вправами: фахівці із створення одягу і взуття для цих занять, технічних засобів, устаткування і інвентаря, майданчиків, залів, манежів і так далі; групи обслуговуючого і технічного персоналу по обслуговуванню цих споруд ін.;

- науково-професійні групи, члени яких об'єднані для задоволення потреби суспільства і особи в пізнанні закономірностей, функцій, процедур, принципів, методик і так далі фізичних вправ, соціокультурних процесів фізичної культури в цілому. Це аспіранти, наукові співробітники, керівники наукових установ і тому подібне;

- професійно-освітні групи, члени яких об'єднані для підготовки професійно-педагогічних і управлінських, професійно-виробничих і науково-професійних соціальних груп у фізичній культурі. Це викладачі коледжів,

ВНЗ, аспірантур, що готують фахівців фізкультурного профілю;

- професійно-медичні групи, члени яких об'єднані задоволенням потреби особи і суспільства в забезпеченні медичного контролю і діагностики; медикаментозними, лікувальними і лікувально-реабілітаційними послугами тих, що займаються фізичними вправами: фізкультурно-спортивні лікарі, спортивні психологи, допінгові діагности і тому подібне;

- професійно-комунікативні групи, члени яких об'єднані для створення і трансляції інформації по різних аспектах занять фізичними вправами: працівники фізкультурно-спортивних редакцій газет, журналів, телебачення, радіо, спортивні коментатори, що виконують властиві ним ролі;

- непрофесійно-управлінські групи, члени яких через їх державно-управлінські функції в інших сферах життєдіяльності суспільства наділяються роллю участі в загальному процесі його управління, складовою частиною якого є і управління фізичною культурою. Це члени адміністрації Президента, керівники і члени різних міністерств і відомств, наділені специфічними функціями забезпечення матеріальних, фінансових і юридичних умов розвитку і функціонування фізичних вправ на різних рівнях: особовому, груповому, територіально-відомчому і так далі).

Соціальні групи мікроструктури фізичної культури першого і другого типу діалектично пов'язані між собою таким чином, що будь-який член фізкультурно-ролевих груп може при певному рівні професійної підготовки стати членом професійно-ролевих груп, а члени професійно-ролевих груп можуть стати або є (що найчастіше) членами фізкультурно-ролевих груп. Завдяки наявності такого взаємозв'язку і взаємообумовленості між елементами мікроструктури фізичної культури і задається структура її мезорівня.

Мезоструктура фізичної культури виникає і функціонує як сукупність соціальних спільностей, що спеціально організовуються для цілеспрямованого об'єднання осіб і соціальних груп її мікроструктури з метою забезпечення усіх видів потреб особи і суспільства у фізичному і духовному вдосконаленні за допомогою фізичних вправ. Ці соціальні спільності можна представити у формі середніх соціальних груп і пов'язаних з ними спеціальних організацій і установ. У складі макрорівня фізичної культури можна виділити його внутрішню і зовнішню структуру. До внутрішньої структури макрорівня відносяться підсистеми: загальнорозвивальна (базова), оздоровча, виробнича, військово-прикладна і змагальна (спортивна), які утворюють функціонально-сутнісне ядро фізичної культури. Загальнорозвиваюча (базова) фізична культура – сукупність великих

соціальних груп, специфічні способи їх взаємодії по використанню фізичних вправ з метою забезпечення певного рівня фізичного розвитку і підготовленості, необхідних кожному членові суспільства як першооснови фізичного вдосконалення для активної життєдіяльності в цілому. У її структурі виділяються, передусім, три великі соціальні групи: – статевовікові групи тих, що займаються фізичними вправами з позначеною метою; – професійно-педагогічні, направляючи свою педагогічну дію за допомогою фізичних вправ на ці статевовікові групи; – професійно-управлінські групи, що забезпечують організований процес діяльності перших двох груп. Зв'язки, що утворюються цими соціальними групами, функціонують як дошкільна, шкільна і внз фізична культура, які в цілому і утворюють загальноорозвиваючу фізичну культуру.

Оздоровча фізична культура – це специфічні види і форми взаємодії певних соціальних груп по використанню фізичних вправ з метою забезпечення необхідного рівня фізичного (соматичного), психічного і соціального здоров'я, відновлення втрачених функцій різних систем організму людини, витрачених їм фізичних, психічних і інтелектуальних сил в процесі життєдіяльності (праці, навчанні, побуті), задоволення потреби в оптимальному руховому режимі, раціональному відпочинку.

(А.Г. Фурманов, Л.Н. Кривцун-Левшина, М. Б. Юспа, В. П. Кривцун) [24].

Виробнича фізична культура – специфічні види і форми взаємодії великих соціальних груп по використанню фізичних вправ з метою відновлення працездатності, виховання професійно необхідних фізичних і психічних якостей, профілактики професійних захворювань, спрямованість яких обумовлюється змістом і характером праці, конкретної професії осіб [14; 24].

Військово-прикладна фізична культура – специфічні види і форми взаємодії великих соціальних груп по використанню фізичних вправ з метою виховання необхідних фізичних і психічних якостей військовослужбовців, відновлення витрачених ними фізичних і психічних сил для ефективного забезпечення військово-захисних функцій, предметна спрямованість яких обумовлюється змістом і характером військових професій.

Змагальна фізична культура або спорт – специфічні види і форми взаємодії великих соціально-демографічних груп по використанню фізичних вправ з метою виховання необхідних фізичних і психічних якостей для підготовки до змагань і участі в них, спрямованість яких обумовлюється, передусім, сукупністю потреб соціального суб'єкта у фізичному і психічному вдосконаленні, їх прояві на різних рівнях самоствердження за допомогою досягнення

певного рухового (спортивного) результату [17, с. 5-12 ; 3; 11].

Досягнення високих спортивних результатів можливе тільки у тому випадку, якщо існує добре відлагоджена, науково обгрунтована система підготовки спортсменів. Вона є комплексом методичних основ, організаційних форм і умов процесу тренувального змагання, що оптимально взаємодіють між собою на основі певних принципів і що забезпечують найкращу міру готовності спортсменів до високих спортивних результатів (І.В. Котлярів) [8].

До зовнішньої структури макрорівня фізичної культури відноситься матеріально-фінансова, наукова (науково-методична), медична і рекреативно-зрелищная підсистеми, що забезпечують умови ефективного функціонування підсистем її внутрішньої структури.

Таким чином, маючи системні властивості і якості, фізична культура як специфічна соціальна система з'являється у формі цілісної організації, органічної єдності індивідів, соціальних груп, організацій (соціальних інститутів) і їх зв'язків і стосунків один з одним на основі забезпечення спеціалізованих видів діяльності і їх результатів по фізичному і духовному перетворенню особи відповідно до наявних і знову таких, що формуються потреб індивіда і суспільства в такого роду розвитку і вдосконаленні.

Фізична культура і спорт як система не лише забезпечує потреби існування особи і суспільства, але і створює умови для їх розвитку і тим самим включається в сукупність соціальних зв'язків по відтворенню суспільства і особи, перетворенню їх соціальної сфери, тобто в соціальну взаємодію, соціальні стосунки і соціальну поведінку усіх її структурних підсистем і компонентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 432 с.
2. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг [и др.]. – М.: Наука, 1973. – 271 с.
3. Блеер А.Н., Суслов Ф.П., Тышлер Д.А. Терминология спорта. Толковый словарь-справочник. – М.: Академия, 2010. — 464 с.
4. Выдрин В.М. . Физическая культура и ее теория // Теория и практика физ. культуры. – 1986. – № 5. – С. 24–27.
5. Выдрин В.М., Николаев Ю.М. Содержание, объем и структура понятия «физическая культура» // Теория и практика физ. культуры. – 1974. – № 9. – С. 8–10.
6. Жилин Д. М. Теория систем: опыт построения курса. – М.: Ленанд, 2017. – 170 с.
7. Зеленов Л.А., Лебедев Ю.А. Физическая культура как система (к дискуссии о предмете теории фи-

зической культуры) // Теория и практика физ. культуры. – 1985. – № 9. – С. 48–50.

8. Котляров И.В. Социология спорта: теория, методология, методика / И.В. Котляров. – Минск: Белинформпрогноз, 1994. – 40 с.

9. Лубышева Л. И. Концепция формирования физической культуры человека / Л. И. Лубышева. – М. : ГЦОЛИФК, 1992. – 26 с.

10. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории. – Санкт-Петербург: «НАУКА», 2007. – 643 с.

11. Лубышева Л. И. Концепция формирования физической культуры человека / Л. И. Лубышева. – М. : РГАФК, 1992. – 120 с.

12. Матвеев Л.П. Вопросы формирования общей теории физической культуры // Общественные науки. – 1980 – № 3. – С. 31–42.

13. Николаев Ю.М. Общая теория и методология физической культуры как отражение потребности в модернизации физкультурного образования // Теория и практика физ. культуры. – 2004. – № 7. – С. 2–10.

14. Нифонтова Л.Н. Исследование эффективности производственной физкультуры / Л. Н. Нифонтова: М.: ВНИИФК, 1988. – 35 с.

15. Оздоровительная физическая культура / А.Г. Фурманов, М.Б. Юспа. – Мн.: Тесей, 2003. – 528 с.

16. Пономарев Н.А. Проблема системообразующего фактора физической культуры // Теория и практика физ. культуры. – 1979 – № 5. – С. 5–7.

17. Сараф М.Я. Спорт в культуре хх века (становление и тенденции развития) // Теория и практика физической культуры и спорта. – 1997. – №7. – С. 5-12.

18. Системный подход в современной науке / отв. ред. В. И. Садовский.- М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 561 с.

19. Современная социальная теория: Бурдье, Гидденс, Хабермас // Перевод и вступит. статья А.В. Леденевой. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского университета, 1995. – 119 с.

20. Сулейманов И. И. Основные понятия теории физической культуры: их сущность и соотношение / И. И. Сулейманов // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 3. – С. 12–16.

21. Сутула В. Системоутворюючий фактор діяльності у формуванні фізичної культури особистості / В. Сутула // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2013. – № 3. – С. 82–86.

22. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

23. Фомин Ю.А. О структуре теории физической культуры и взаимоотношении ее частей // Теория и практика физ. культуры. – 1973. – № 4. – С. 58–53.

24. Фурманов А. Г. Методика массовой физкультурно-оздоровительной работы / А. Г. Фурманов. – Мн. : Госкомспорт БССР, 1986. – 86 с.

25. Чернавский Д. С. О механизмах возникновения распределения Парето в сложных системах. – М. : ФИАН, 2007. – 17 с.